Tegenstrijdig belang: in de gevarenzone is openheid geboden

Prof. Mr. A.F.M. Dorresteijn

1 Inleiding

Bij de uitoefening van functies in de ondernemingsleiding kunnen tegenstrijdige belangen spelen. Een bestuurder kan persoonlijk belang hebben bij de uitkomst van een transactie, bijvoorbeeld als grootaandeelhouder van de contractspartner van de onderneming. Een commissaris kan in gewetensnood komen bij beëindiging van de relatie met een andere onderneming, als hij daar eveneens een commissariaat uitoefent. De doorwerking van tegenstrijdige belangen kan schadelijk zijn voor de onderneming. Een belangrijk rechtsbeginsel is dat functies moeten worden uitgeoefend conform het belang dat zij geacht worden te dienen (Dorresteijn 1989, p. 16). Op het gebied van het rechtspersonen- en ondernemingsrecht vindt dit beginsel uitwerking in het leerstuk van het tegenstrijdig belang. In het navolgende wordt geschetst hoe die uitwerking lange tijd beperkt was tot enkele gebrekkige wetsbepalingen. Aan de orde komt de betrekkelijk recente rechtspraak van de Ondernemingskamer waardoor het leerstuk een nieuwe dimensie heeft gekregen. Voor de registeraccountant is het van belang de gevarenzone van het tegenstrijdig belang te kennen en inzicht te hebben in de belangrijkste spelregels.

2 'Belangenconflict' en 'belangenverstrengeling'

De juridische uitdrukking 'tegenstrijdig belang' is in het spraakgebruik niet zo gangbaar als 'belangenconflict' of 'belangenverstrengeling'. Op gezette tijden duiken onder deze noemer in de media berichten op over al dan niet vermeende affaires. Kort geleden bijvoorbeeld werd de positie van Wisse Dekker, president-commissaris van Philips en Euroventures, ter discussie gesteld na de schadeclaim van Euroventures op Philips in de zogeheten 'Superclub-affaire'. Eerder kwam beleggingsfonds Noro in opspraak omdat haar president-directeur aan elke transactie persoonlijk bleek te verdienen (De Volkskrant van 24 mei 1991). Geruchtmakend was de HCS-affaire. President-directeur Kuiten van HCS kocht met zijn privé-b.v. computerbedrijf Microlife dat vervolgens voor tientallen miljoenen meer door HCS werd overgenomen. Enkele verontwaardigde HCS-aandeelhouders stapten vergeefs naar de rechter (Pres. Rb. Amsterdam 15 juni en 1 augustus 1988, TVVS 1988, p. 313).
Ook de overheid en de non profit sector kennen hun affaires. Zo kon bij de verwerving van asielzoekerscentra de indruk ontstaan dat een ambtenaar van WVC financiële belangen had bij potentiële centra terwijl hij in zijn functie invloed kon uitoefenen op de beslissing tot verwerving (Tweede Kamer 1990-1991, 19 637 nr. 71).

Wat hebben deze gevallen gemeen? Telkens handelt iemand in de uitoefening van een functie – als bestuurder, commissaris of ambtenaar – terwijl hij bij de uitkomst van zijn handelen belangen heeft die met die functie niets van doen hebben. Zijn dat privébelangen dan dreigt het gezegde 'het hemd is nader dan de rok' bewaarheid te worden. Gaat het om

Prof. Mr. A.F.M. Dorresteijn studeerde Nederlands Recht aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Nadien verbonden aan de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam en aan het Molengraaff Instituut te Utrecht. Sinds 1991 hoogleraar privaatrecht aan de Open Universiteit te Heerlen.

kwalitatieve belangen – belangen die uit hoofde van een *andere* functie moeten worden behartigd – dan herinnert men zich de bijbelse zegswijze 'niemand kan twee heren dienen' (Mattheus 16 : 24). Dat verklaart de morele verontwaardiging die 'belangenverstrengeling' kan oproepen. Uit de krant blijkt meestal niet dat het vraagstuk ook een juridische kant heeft.

3 Wet

Al vanaf het midden van de 19e eeuw heeft het tegenstrijdig belang de aandacht van wetgevers in West-Europa. Anders dan in andere landen het geval was, heeft de Nederlandse wetgever nooit gepoogd tegenstrijdige belangen radicaal uit te bannen. Dat zou een verbod van nevenfuncties voor bestuurders en commissarissen vergen en er zou paal en perk gesteld moeten worden aan transacties waarbij een bestuurder of commissaris enig belang heeft. Het behoeft geen betoog dat een dergelijke aanpak de onderneming zou beroven van op zichzelf nuttige contacten en mogelijkheden tot zaken doen. Het spel is daarom niet verboden, de wetgever heeft slechts enkele spelregels uitgevaardigd.

3.1 Nevenfuncties

Naar Nederlands recht mogen bestuurders en commissarissen vrijelijk nevenfuncties aanvaarden en uitoefenen. De enige restrictie is dat dat niet ten koste gaat van een behoorlijke taakvervulling. Artikel 9 van Boek 2 BW verplicht een bestuurder tot 'een behoorlijke vervulling van de hem opgedragen taak'. Hetzelfde geldt voor een commissaris, zo blijkt uit artikel 149/259 Boek 2 BW. Incompatibiliteiten komen in ons rechtspersonenrecht niet voor, behoudens de regel dat bepaalde personen niet benoembaar zijn tot commissaris bij een structuurrechtspersoon (artikel 63h en 160/270 Boek 2 BW).

3.2 'Self-dealing'

De wet verbiedt evenmin dat bij transacties belangen van een bestuurder of commissaris zijn betrokken. De wetgever heeft slechts 'self-dealing' willen bemoeilijken. Een bestuurder mag niet zonder meer namens de rechtspersoon met zichzelf in privé een transactie aangaan. Een daartoe strekkende bepaling kent ons vennootschapsrecht al sinds 1928. Thans is zij te vinden in artikel 146 Boek 2 BW.

> Dit artikel luidt als volgt: 'Tenzij bij de statuten anders is bepaald, wordt de naamloze vennootschap in alle gevallen waarin zij een tegenstrijdig belang heeft met een of meer bestuurders, vertegenwoordigd door commissarissen. De algemene vergadering is steeds bevoegd een of meer andere personen daartoe aan te wijzen.'

Voor de b.v. geldt hetzelfde voorschrift, artikel 256 Boek 2 BW. Sinds 1988 zijn ook voor de vereniging, de coöperatie en de onderlinge waarborgmaatschappij gelijksoortige voorschriften van kracht, artikelen 47 en 57 lid 4 Boek 2 BW.

Op deze bepalingen valt heel wat aan te merken. Ik beperk me tot de n.v. en de b.v., maar de kritiek geldt voor het grootste deel ook de bepalingen voor de andere rechtspersonen. Om te beginnen is het bereik beperkt tot rechtstreekse transacties en gedingen tussen vennootschap en bestuurder. De wetgever had geen oog voor transacties die even riskant kunnen zijn, zoals met een persoon die in nauwe verbinding staat met de bestuurder (Dorresteijn 1989, p. 28). De Hoge Raad heeft dit enigszins gecorrigeerd door te beslissen dat transacties met verwanten in de rechte lijn van de bestuurder geacht worden onder de wettelijke bepalingen te vallen (Nederlandse Jurisprudentie (NJ) 1941, 321 Maas/Amazone). Of transacties met de echtgenoot of met andere verwanten onder de wet vallen, is echter onzeker.

Voorts wordt wel als bezwaar gezien dat de werking van de wettelijke bepaling kan worden beknot door de statuten, een mogelijkheid waarvan in de praktijk betrekkelijk veel gebruik wordt gemaakt (Dorresteijn 1988, p. 135).

Ten slotte weet niemand hoe inhoud moet worden gegeven aan de bevoegdheid van de algemene vergadering om 'steeds' een andere vertegenwoordiger aan te wijzen. Voor de hand ligt dat de algemene vergadering tijdig op de hoogte moet worden gesteld van een voorgenomen transactie tussen vennootschap en bestuurder. Maar als er veel aandeelhouders zijn is dat kostbaar en tijdrovend. Toch is er bij niet-naleving altijd de kans dat een aandeelhouder

een procedure begint omdat de algemene vergadering niet in staat is gesteld van haar bevoegdheid gebruik te maken (Dorresteijn 1990, p. 81).

3.3 Tegenstrijdig belang van aandeelhouder
Vermeldenswaard zijn nog twee andere bepalingen die raakvlakken hebben met de problematiek van het tegenstrijdig belang. In de eerste plaats artikel 12 Boek 2 BW dat een statutair stemverbod toelaat bij besluiten waarbij een lid of aandeelhouder een tegenstrijdig belang heeft. Dit verbod duidt men ook wel aan als 'diskwalificatie', aldus Van der Grinten (1989).

> De bepaling luidt als volgt: 'Het stemrecht over besluiten waarbij de rechtspersoon aan bepaalde personen, anders dan in hun hoedanigheid van lid, aandeelhouder of lid van een orgaan, rechten toekent of verplichtingen kwijtscheldt, kan door de statuten aan die personen en aan hun echtgenoot en bloedverwanten in de rechte lijn worden ontzegd.'

Uit de wettekst blijkt dat er geen verplichting is om een dergelijk verbod in de statuten op te nemen. Voorts kan het stemverbod geen betrekking hebben op besluiten over rechten en plichten die op aandeelhouders of leden als zodanig betrekking hebben. Iets anders is ook nauwelijks denkbaar, de algemene vergadering zou bijvoorbeeld niet kunnen stemmen over de winstbestemming of over een claimemissie. Overtreding van een in de statuten vastgelegd stemverbod leidt tot nietigheid van de stem (artikel 13 lid 1 Boek 2 BW en artikel 40 Boek 3 BW). En dat kan er weer toe leiden dat een reeds genomen besluit als niet bestaand moet worden beschouwd wegens het ontbreken van het vereiste aantal stemmen.

3.4 Eenpersoonsvennootschap
Artikel 137/247 Boek 2 BW heeft betrekking op een n.v. of b.v. waarvan de aandelen in één hand zijn. Transacties tussen de vennootschap en haar aandeelhouder waarbij de vennootschap wordt vertegenwoordigd door die aandeelhouder, moeten schriftelijk worden vastgelegd. Als de aandelen in een huwelijksgemeenschap vallen, geldt hetzelfde voor de echtgenoot.

> Lid 1 van genoemd artikel luidt: 'Rechtshandelingen van de vennootschap jegens de houder van alle aandelen in het kapitaal van de vennootschap of jegens een deelgenoot in een huwelijksgemeenschap waartoe alle aandelen in het kapitaal van de vennootschap behoren, waarbij de vennootschap wordt vertegenwoordigd door deze aandeelhouder of door een van de deelgenoten, worden schriftelijk vastgelegd.
> Voor de toepassing van de vorige zin worden aandelen gehouden door de vennootschap of haar dochtermaatschappijen niet meegeteld. Indien de eerste zin niet in acht is genomen, kan de rechtshandeling ten behoeve van de vennootschap worden vernietigd.'

Uit het hierboven niet weergegeven lid 2 blijkt overigens dat men niet behoeft te vrezen voor een papierlawine. Rechtshandelingen die 'onder de bedongen voorwaarden tot de gewone bedrijfsuitoefening van de vennootschap behoren', zijn van de registratieplicht uitgezonderd. De bepaling is in 1992 ingevoerd ter uitvoering van de 12e EG-Richtlijn inzake eenpersoonsvennootschappen. Achtergrond is het gevaar dat de enige aandeelhouder in zijn hoedanigheid van bestuurder handelingen verricht ten eigen bate, ten nadele van de schuldeisers (Memorie van Toelichting 21 959, nr. 3, p. 4).

4 Besluitvorming

De zojuist genoemde wettelijke bepalingen vormen bepaald geen sluitend systeem. Daarvoor zijn de voorschriften te beperkt, te vaag en te vrijblijvend. Gelukkig heeft de Ondernemingskamer (OK) in de Linders-Hofstee zaak enkele nieuwe lijnen uitgezet. Een b.v. kocht van haar commissaris alle aandelen in een andere b.v. Tijdens de beraadslagingen over de koop hield de commissaris zich als belanghebbende afzijdig. Niettemin voelden de aandeelhouders van de kopende b.v. zich tekortgedaan. Zij richtten met succes een enquêteverzoek tot de OK. Dit college komt tot de conclusie dat de koop op zichzelf geen wanbeleid is maar dat op de besluitvorming wèl wat valt aan te merken. Er is aan de aandeelhouders te laat en te weinig informatie verstrekt. De OK formuleert enkele regels voor het geval zich een tegenstrijdig belang voordoet:

- belangen moeten gescheiden worden gehouden;
- maximale openheid moet worden betracht;
- zonodig moet een deskundige derde worden ingeschakeld (NJ 1984, 481 Linders/Hofstee).

5 Informatie

De OK benadrukt het belang van openheid en dat roept de vraag op: wie moet welke gegevens verstrekken?
Uiteraard rust op de belanghebbende bestuurder of commissaris zelf in eerste instantie een mededelingsplicht. Als regel zal het tegenstrijdig belang aan het bestuur worden gemeld. Het bestuur moet vervolgens aan de raad van commissarissen een behoorlijk inzicht geven in:

- ontstaan en uitwerking van het voornemen tot de transactie en
- de voordelen, nadelen en risico's die eraan verbonden zijn.

Tot deze verbijzondering kwam de OK in de Ogem-enquête, bij de toetsing van de 'Donego-transactie'. Teneinde nog voor belansdatum van 1979 van een groot pakket sterk in waarde gedaalde eigen aandelen af te komen, kocht Ogem een bedrijfspand waarvoor werd betaald in aandelen Ogem plus koersgarantie. Het pand werd gekocht van een combinatie van drie personen, optredend onder de naam Donego. Eén van deze personen was commissaris van Ogem. Ook in dit geval oordeelt de OK dat de koop op zichzelf geen wanbeleid was. De besluitvorming daarentegen wèl.

> De OK overweegt in dat verband onder andere: 'Dit neemt evenwel niet weg dat bij een transactie als deze een verstrengeling van belangen kan optreden waarbij – in vergelijking met overigens in het maatschappelijk verkeer voorkomende transacties – een hogere mate van zorgvuldigheid in voorbereiding, besluitvorming en uitvoering is vereist. Van grote betekenis is daarbij dat de te onderscheiden belangen op zorgvuldige wijze gescheiden worden gehouden en dat een zo groot mogelijke openheid die daarvoor een waarborg vormt wordt betracht. Inschakeling van deskundige derden kan daarbij gewenst en onder omstandigheden geboden zijn. In de omstandigheden als waarin Ogem destijds verkeerde had dit met zich gebracht dat zowel de RvB als de RvC bij de besluitvorming aangaande de Donego-transactie hadden dienen te worden betrokken. Daarbij had een behoorlijk inzicht dienen te worden verschaft omtrent de wijze waarop het voornemen tot het verrichten van de Donego-transactie was ontstaan en uitgewerkt. Daarbij hadden vervolgens de voor- en nadelen en de risico's, die voor Ogem aan de Donego-transactie waren verbonden, op een zorgvuldige wijze dienen te worden afgewogen. Bovendien had in dit verband een 'externe' taxatie van het door Ogem aan te kopen pand niet mogen ontbreken.' (OK 3 december 1987, Boukema 1988, p. 224).

Bestuur en raad van commissarissen dienen op hun beurt gegevens te verstrekken aan anderen die bij de besluitvorming zijn betrokken. Daarbij behoeft niet altijd alles op tafel te komen. In Linders/Hofstee heeft de OK geoordeeld dat de aandeelhouders recht hebben op informatie die 'redelijkerwijs nodig is voor het vormen van een verantwoord oordeel'. Bij een tegenstrijdig belang moet dus extra informatie worden verstrekt in vergelijking met een gewone transactie. Een verantwoord oordeel vergt immers een zeker inzicht in de aard en eventueel de omvang van het tegenstrijdig belang.
Ook achteraf moet, zij het in beperkte mate, informatie worden verstrekt. In de jaarrekening moet worden opgegeven het bedrag van leningen, voorschotten en garanties die door de rechtspersoon ten behoeve van de bestuurders en commissarissen zijn verstrekt, artikel 383 lid 2 Boek 2 BW.
Beursvennootschappen moeten opgave doen van de belangrijkste nevenactiviteiten van bestuurders en commissarissen, wanneer dat van belang is voor de vennootschap. Voorts moet worden gemeld het aantal eigen aandelen en opties in het bezit van bestuurders en commissarissen en van de belangen van deze functionarissen bij transacties van de vennootschap die naar haar aard en condities ongewoon zijn, aldus Schema A, bedoeld in artikel 8 Fondsenreglement.

Ten slotte moet ook aan de ondernemingsraad enig inzicht worden verschaft in nevenfuncties voor

zover daaruit zeggenschapsverhoudingen of duurzame betrekkingen met andere ondernemers voortvloeien, artikel 31 WOR.

6 Sancties?

Wat zijn de sancties op schending van de hiervoor besproken rechtsregels? Bij die vraag moet men voor ogen houden dat schending nog niet betekent dat aan de rechtspersoon nadeel wordt toegebracht. Als wèl nadeel is toegebracht, als de tegenstrijdige belangen daadwerkelijk verstrengeld zijn geraakt, is de situatie juridisch gezien het eenvoudigst. De bestuurder of commissaris die de rechtspersoon heeft benadeeld kan aansprakelijk worden gesteld. Wat dat betreft is er geen verschil met schade veroorzaakt door incompetentie, frauduleus handelen of andere vormen van onbehoorlijk bestuur. De rechtsgrond is de eerder al genoemde norm van de behoorlijke taakvervulling. Dat in de praktijk zelden tot aansprakelijkstelling wordt overgegaan, doet daaraan niets af.
Maar ook overtreding van de regels inzake tegenstrijdig belang zonder dat aanwijsbare schade optreedt, is gesanctioneerd. Zo kunnen besluiten worden vernietigd wegens strijd met de wet, de statuten of de redelijkheid en billijkheid. Een tot vernietiging strekkende rechtsvordering komt toe aan iedere belanghebbende, artikel 15 Boek 2 BW.
Het niet gescheiden houden van belangen is voorts grond voor toewijzing van een enquête (OK NJ 1979, 403) of kan, zoals in de Ogem-enquête, tot de vaststelling van wanbeleid leiden.

7 Registeraccountant

Wat moet de registeraccountant met het onderwerp tegenstrijdig belang? Want we moeten vaststellen dat, behoudens de in nr. 5 genoemde uitzonderingen, geen bijzondere verantwoording van tegenstrijdig belang transacties behoeft plaats te vinden. De registeraccountant richt zijn onderzoek primair op het juist en tijdig boeken van transacties, niet op de vraag of zij 'at arm's length' tot stand zijn gekomen (IJsselmuiden 1985, p. 235). Er zijn echter andere redenen waarom het leerstuk van belang kan zijn.
In de eerste plaats omdat in het tegenstrijdig belang een bron van schade voor de rechtspersoon kan liggen. Schade in verschillende betekenissen, variërend van regelrechte benadeling en suboptimale besluitvorming tot kansen op procedures en negatieve beeldvorming in de pers. In de tweede plaats kunnen tegenstrijdig belang transacties soms leiden tot 'onjuistheden van materieel belang' in de verantwoording. Het kan een indicatie zijn dat de integriteit van de opdrachtgever op het spel staat, in welk geval de NIvRA frauderichtlijn van toepassing is. Bij transacties die in de gevarenzone liggen kan de registeraccountant de ondernemingsleiding zonodig attenderen op de spelregels die in acht moeten worden genomen. In ieder geval kan hij betrokkenen de illusie ontnemen dat het voldoende zou zijn om in de gevarenzone naar 'eer en geweten' te handelen.

8 Gevarenzone

Hoe ziet de gevarenzone eruit? Mede aan de hand van de hiervoor besproken jurisprudentie kan een ruwe schets worden gegeven.

a Transacties tussen de rechtspersoon enerzijds en een bestuurder of commissaris dan wel diens privé-b.v. anderzijds.
In vrijwel alle gevallen is gezonde achterdocht geboden, zeker wanneer niet alle moeite wordt genomen om openheid te betrachten en controle mogelijk te maken. Zie de Linders/Hofstee-zaak. Vermeldenswaard is ook de enquêteprocedure tegen DHDH B.V. Op verzoek van de Franse moeder van DHDH stelde Coopers & Lybrand een onderzoek in en rapporteerde onder andere dat de Nederlandse directeur zich op grond van een onjuiste factuur *f* 50.000,– had laten uitbetalen terwijl een grote vordering op de privé-vennootschap van deze directeur nog open stond. De moeder richtte zich mede naar aanleiding hiervan met een enquêteverzoek tot de OK. De enquête werd toegewezen (OK NJ 1991, 669).

b Transacties met de echtgenoot of met bloed- of aanverwanten van een bestuurder of commissaris.
Hoewel niet zeker is in hoeverre artikel 146/256 Boek 2 BW van toepassing is, wil dat niet zeggen dat hier geen gevaar dreigt. Men kan deze transacties wellicht het best benaderen vanuit de uit artikel

43 Faillissementswet sprekende gedachte dat transacties met verwanten tot in de derde graad 'de schijn tegen zich hebben'.

c Transacties met een vennootschap waarin een bestuurder of commissaris dan wel zijn echtgenoot of verwant financiële belangen heeft.
Het gaat hier om financiële belangen bestaande uit een relatief groot pakket aandelen in een andere n.v. of b.v., of voortvloeiend uit deelname in de personenvennootschap waarmee zaken worden gedaan. Van dit laatste was sprake bij eerdergenoemde Donego-transactie.

d Transacties met een rechtspersoon waar een bestuurder een nieuwe functie gaat aanvaarden.
De reeds (in het geheim) overeengekomen overstap kan een rol spelen bij transacties tussen de betrokken ondernemingen. Tegenover de toekomstige werkgever zal de bestuurder wellicht niet het onderste uit de kan willen halen. 'Competitievervalsing' heet dat in voetbaljargon.

e Transacties tussen rechtspersonen die door dubbelfuncties met elkaar zijn verbonden.
Het gevaarlijkst is de combinatie van bestuurslidmaatschappen: A is bestuurder van rechtspersoon X èn van rechtspersoon Y. Minder riskant is de veel voorkomende combinatie van bestuurslidmaatschap en commissariaat: B is bestuurder van X en commissaris van Y. Commissarissen zijn nu eenmaal minder vaak betrokken bij het opzetten en uitvoeren van transacties dan bestuurders. Het minst problematisch is daarom de combinatie van commissariaten: C is commissaris van X èn van Y. Maar zodra commissarissen bij de besluitvorming worden betrokken, kan een tegenstrijdig belang manifest worden zoals Wisse Dekker heeft ondervonden.

Uiteraard vormt niet elke transactie in een van vorengenoemde categorieën een risico. In aansluiting op eerder genoemd artikel 137/247 Boek 2 BW mag men ervan uitgaan dat transacties die onder de bedongen voorwaarden behoren tot de normale bedrijfsuitoefening, buiten de gevarenzone liggen.

9 Samenvatting

Bij tegenstrijdig belang kunnen enkele wettelijke bepalingen van toepassing zijn, maar vanwege hun beperkte reikwijdte en/of vrijblijvende formulering spelen zij over het algemeen geen grote rol. Het voorschrift dat de algemene vergadering bevoegd is om een bijzondere vertegenwoordiger aan te wijzen bij transacties tussen vennootschap en bestuurder, is bovendien vaak moeilijk na te leven.
Realistischer dan de wettelijke voorschriften zijn de door de OK in Linders/Hofstee en Ogem geformuleerde regels. Bij de voorbereiding, besluitvorming en uitvoering van een transactie dienen de te onderscheiden belangen zorgvuldig gescheiden te worden gehouden. Openheid is geboden om controle, eventueel door deskundige buitenstaanders, mogelijk te maken. De belanghebbende kan er zelf toe bijdragen de belangen gescheiden te houden door zich afzijdig te houden van de besluitvorming. Uit de beslissing inzake Linders/Hofstee valt echter op te maken dat dat niet voldoende is.
Mogelijke sancties zijn – afgezien van eventuele aansprakelijkheid van bestuurders en commissarissen – toewijzing van een enquêteverzoek, de vaststelling van wanbeleid of de vernietiging van besluiten.
De gevarenzone van het tegenstrijdig belang laat zich schetsen aan de hand van een vijftal categorieën transacties. De registeraccountant dient zich van deze gevarenzone bewust te zijn met het oog op zijn controlerende en adviserende taak.

Literatuur

Boukema, C.A., *Geschillenregeling en het recht van enquête*, Deventer 1988.
Dorresteijn, A.F.M., *Statutaire bepalingen inzake tegenstrijdig belang*, WPNR 1988, p.135.
Dorresteijn, A.F.M., *Tegenstrijdig belang van bestuurders en commissarissen. Een rechtsvergelijkende studie*, Deventer 1989.
Dorresteijn, A.F.M., Rechtsvorderingen bij tegenstrijdig belang, *TVVS* 1990, p. 81.
Grinten, W.C.L. van der, *Handboek voor de naamloze en besloten vennootschap door E.J.J. van der Heijden*, 11e druk, bewerkt door W.C.L. van der Grinten, Zwolle 1989.
IJsselmuiden, Th.S., Het maatschappelijk belang van de accountantsverklaring, In: *Maatschappelijke berichtgeving*, Deventer 1986.